

Efter Auschwitz – hvad har vi lært?

Kronik af Claus Bryld, bragt i *Politiken* den 22. december 2002

Den tyske filosof Theodor Adorno havde på sin vis ret, da han udtalte den berømte sætning: "at skrive et digt efter Auschwitz er barbarisk", hvormed han formentlig mente, at vi aldrig må slippe rædslen og det uhyrlige af syne og derfor ikke længere kan skrive digte. "Nach Auschwitz", som sætningen begynder med på tysk, blev et symbolsk udtryk for det radikalt nye, som afdækningen af uhyrlighederne mellem 1941 og 45 var begyndelsen på.

Efter Auschwitz blev verden måske ikke i sig selv anderledes, men Auschwitz rystede verden eller i hvert fald den vestlig-europæiske civilisation. Foruden at være navn for et sted blev det også navnet for en dybtgående, radikal tvivl om grundlaget for det menneskelige liv og samliv i det hele taget, og ligeledes for en dyb tvivl om den europæiske civilisations grundlag i dens tro på evolution, vækst og teknologisk fornyelse inden for videnskab, teknik og medicinsk forskning. Mordet på jøderne fandt sted med brug af de nyeste byråkratiske og tekniske metoder. Navnet Auschwitz er således blevet en demarkationslinie i den moderne verdens udvikling, udtrykket for det endegyldige tab af troen på, at kapitalistisk-teknologisk udvikling ikke rummer nogen farer.

Auschwitz må ikke glemmes, den tyske – og europæiske – historie må ikke fortrænges, og dermed bliver der sat spørgsmålstegn ved en gammel filosofisk lærdom, som går helt tilbage til antikken, og som bl. a. Nietzsche, Bertolt Brecht og andre har fremført i moderne tid, nemlig at det er nødvendigt at glemme for at livet skal kunne gå videre. Uden glemsel bliver mennesket en fange af fortiden og kan ikke bruge sine skabende evner, det er i så fald historieskabt, men ikke historieskabende.

På den anden side er den stærke betoning af at huske, at erindre, ikke så uskyldig, som den ved første øjekast ser ud. Erindringen er forbundet med udvælgelse og derfor også altid glemsom over for noget. Samtidig er erindringen afhængig af, hvilket fællesskab det er, der erindrer, og dermed også af magt. I Tyskland, Auschwitz' ophavsland, er man enedes om at bygge et stort mindesmærke i Berlin, der vil fokusere på ofrene. Flere tyske historikere mener, det bliver symbol på den nye Berliner Republiks nationale identitet, hvilket jo egentlig er udmærket.

Men tyskerne selv har meget svært ved at føre denne diskussion med henblik på deres egen nutidige praksis. De tilbagevendende debatter om og angreb på forfatteren Martin Walser demonstrer for mig at se dette. I sommer blev han hårdt angrebet i Frankfurter Allgemeine Zeitung, fordi han havde skrevet en satirisk bog om litteraturanmelderen Reich-Ranicki. Det kunne man ikke, hed det, fordi der i skildringen af Reich-Ranicki også indgik en beskrivelse af ham som jøde. Og han havde været i Auschwitz, det var også en grund til at man ikke kunne kritisere ham, selvom satiren drejede sig om den modne anmelder Reich-Ranicki. Medierne frikendte til sidst Walser for antisemitisme, men det holdt hårdt. Og i slutningen af 1998 var al landsens ulykker væltet ned over ham, efter at han i en takketale for en forfatterpris havde talt om, hvor træt han var af det, han kaldte "den permanente udstilling af skammen" og om, hvordan han mente at Auschwitz blev "instrumentaliseret" af massemedierne og anvendt som "moralkølle".

Sproget til trods – og det var måske ikke altid lige velvalgt – skal man ikke tro, at Walser er skabsnazist, Holocaust-benægter eller bare reaktionær - han er eller var i

hvert fald kendt som en seriøs forfatter med demokratiske og progressive synspunkter. Ikke desto mindre blev han voldsomt imødegået af en stor del af den tyske presse og ikke mindst af formanden for jødernes Centralråd i Tyskland, Ignaz Bubis, der døde et års tid efter. Bubis kaldte Walser for en "åndelig brandstifter", og senere skærpede han tonen med en bemærkning om, at Walsers tale rummede antisemitisme mellem linierne - måske ubevidst, men alligevel. Hele forløbet efterlod indtrykket af en sensibilitet mellem grupper, der når som helst kan komme til udtryk igen.

Den mest fornuftige kommentar til denne affære, jeg har læst, blev fremsat af den ungarsk-jødiske forfatter og iøvrigt præsident for "Berliner Akademie der Künste", Gyorgi Konrád, i en artikel i ugeavisen Die Zeit i december 1998. Konráds artikel hed "Retten til frit at erindre", og hans hovedargument mod Ignaz Bubis var, at hverken meninger eller erindringer kan lægges fast af nogen. Med udgangspunkt i sin egen historie, hvor han som barn overværede faren og moren bliver ført væk af Gestapo – næsten hele hans familie blev myrdet i Auschwitz – manede han til besindighed og forsoning.

For mig, skriver han, der ikke kan befri mig for mindet om familiens tilintetgørelse, "er denne erindring... anderledes end for den, der let glemmer, fordi det ikke er hans erindring." Han fortsætter: "Der er heller ingen, der bør sone andres synder. Blandt alle mine tyske venner og medarbejdere er der ikke én, der bærer større skyld for Auschwitz' eksistens end jeg. Ganske vist findes der en ret til og en mulighed for at berette om sin egen fortids familie og sociale miljø, hvad enten det er til ære eller til skam. I dag hviler der ikke nogen anden forpligtelse på tyskerne end denne indre forpligtelse til at fortælle, en forpligtelse som – formoder jeg - også Martin Walser bliver konfronteret med, og som jeg forestiller mig tynger hans sjæl, så han længes efter befrielse. Mennesket vil gerne se sig i spejlet uden samtidig at se den slags skygger."

Som noget, der næsten kan bruges som motto for dette at erindre og at give andre lov til det samme, skriver Konrád så til sidst: "At erindre bør være frie borgeres private og offentlige anliggende. At mindes er ikke en skat, der sådan bare kan inddrives. Snarere generer den alt for hyppige nævnelser af Auschwitz mig, fordi den på den måde i selskab med andre horrorbilleder bliver til en mediemæssig kliché... At sammenknytte idéen om censur med jøderne kan ikke godtages. I den demokratisk republik er det ikke nødvendigt at være enige i spørgsmål, der kan ses ud fra flere forskellige synsvinkler."

– "At erindre bør være frie borgeres private og offentlige anliggende" – det synes jeg er en god rettesnor for samfundet, og noget vi også kan lære af herhjemme, hvor den politiske korrethed på samme måde søges udstrakt til erindringen, og hvor forargelsen let rammer dem, der er vokset op under andre vilkår end flertallet og derfor har andre erindringer. Det kan være gammeldanskere såvel som nydanskere.

Til syvende og sidst hører jeg nok til dem, der tvivler på nytten af offentlige mindedage og pædagogisk kampagner, med mindre disse bestræbelser samtidig er selvkritiske/selvrefleksive og tør opstille klare politiske kriterier og mål her udfra. Og det gør offentlige mærkedage så at sige aldrig, jeg kan i hvert fald ikke give nogen eksempler på det. En undtagelse er måske Willy Brandts knæfald ved monumentet for Warschawa-ghettoen i 1970'erne, det var en utrolig stærk manifestation, som både forholdt sig til de tyske forbrydelser og til den truende situation verden på ny stod i med øst-vest delingen.

Den betydelige tyske politiske teoretiker Erich Vogelín, som er næsten ukendt i Danmark - han levede fra 1901 til 1985 - var tidligt anti-nazist på et liberaldemokratisk grundlag og måtte emigrere fra Tyskland i 1930'erne. Vogelín tvivlede efter krigen på, at den offentlige omgang med den såkaldte unbewältigte Vergangenheit overhovedet nyttede noget. Hans indvending var, og jeg citerer:

"For at bedrive kritisk historie nytter det ikke at tale anderledes – man må være anderledes. Anderledesheden kommer ikke af at røre rundt i fortidens grusomheder; tværtimod er netop åndens revolutionering forudsætningen for, at man kan tale dømmende om det forgange." (Die Zeit 40, 26.9.2002). Vogelíns forslag til metode var, at man skulle bevæge sig "tilbage fra symbolerne, der har mistet deres mening, til den erfaring, der konstituerer mening." Evige værdier, sidste svar, absolutte sandheder og utopier mødte han med skepsis, hvorimod erfaringen var en realitet, som mennesker kan gennemleve i en søgen efter sandhed. Altså personlig fordybelse og besindelse i stedet for en udvendig, offentlig mindepraksis, der alligevel aldrig kan rumme alle erfaringerne, men som i værste fald blot bliver tom ritualisering.

Jeg er enig med Vogelín om dette. Efter min mening er det kun det, som på en eller anden måde kan forbindes med dagliglivets problemer og erfaringer hos den enkelte og i videre sammenhæng hos befolkningen som helhed, der har liv, og som kan gives videre liv. Det kan blive til historisk bevidsthed.

Nu har vi imidlertid mediesamfundets realitet over os som et konstant pres, og det kræver iscenesættelse og mindedage. Den danske regering har i lighed med en række andre lande besluttet, at der hvert år skal afholdes en Auschwitz-dag den 27. januar, dvs. den dag, hvor udryddelseslejren blev befriet af Den røde Hær.

I sig selv er denne internationalisering af mindet ikke nogen dårlig idé. Det er ikke urimeligt at se Auschwitz som et europæisk, eller sågar vestligt, problem og ikke blot som et tysk. Med EUs eksistens og udvidelse til snart det meste af Vest- og Centraleuropa vil mange begivenheder i fortiden blive tilegnet på en anden måde end før og til en vis grad set som noget fælles frem for noget nationalt specifikt. Europæerne må bære deres del af ansvaret i fællesskab, og der var trods alt også mange ikke-tyskere involveret i Holocaust både før og under dødsprocessen. Alt for lidt blev gjort, også internationalt, for at imødegå og bremse Hitlers morderiske politik, så at sige lige fra begyndelsen. De, der kunne gøre noget, f.eks. regeringerne eller storkapitalen i en række vestlige lande, foretog sig ingenting eller støttede ligefrem nazistytet. Mange har et medansvar, også fordi Hitler kunne være stoppet, formentlig lettere end Stalin med hans Gulag i øst kunne have været det. Gulag havde andre årsager og drivkræfter end Holocaust, og Rusland havde i århundreder ligget i periferien af Europa. Men Hitler blev betragtet som en del af vestlig normalitet, godt nok ekstremistisk og retorisk ustyrlig, men alligevel som en, man både kunne handle og forhandle med. Hans store fortrin set fra vestlig side var hans antimarxisme og antikommunisme, den kunne retfærdiggøre meget, ja i realiteten også overgrebene på jøderne indtil krigen. I hvert fald blev jødelovgivningen og forfølgelsen af jøder, sigøjnere, handikappede, homoseksuelle, socialdemokrater og kommunister anset for at være et indre tysk anliggende. Måske usympatisk, men alligevel til at leve med for de andre stater, så længe Hitler holdt sig inden for sine egne grænser.

Dette ønske om politisk analyse af forudsætningerne for Auschwitz i et langt perspektiv skal ikke forveksles med de kommunistiske og nogle af de socialistiske

partiers såkaldt anti-fascistiske retorik i det, der i mange år efter krigen blev kaldt "anti-fascismens epoke". Denne retorik var på mange måder lige så udvendig som Adenauer-æraens snak om, at det kun var Hitler, der var ansvarlig for det nazistiske samfund. Idéen går for mig mere på indlevelse, selvprøvelse og autoritetskritik end på at indlære de rigtige fraser om den korrekte politiske kamp mod klassefjenden og dennes terroristiske redskab.

For at gøre en lang historie kort mener jeg, at den udbredte italesættelse og mindepraksis om Holocaust som et ikke-politisk anliggende – dvs. overvejende som et civilisationssammenbrud – er forkert, og at mindepraksis må blive politisk og dermed konkret må tage stilling til træk i den nutidige samfundsudvikling, som kan rumme kim til tilsvarende udskejelser og forbrydelser som de antisemitiske i 1930'erne og 40'erne. Måske med atombomber og ikke med gas denne gang, men ikke mindre forbryderisk af den grund. At forstå den italienske fascisme og senere den tyske nazismes vej til magten er efter min mening en forudsætning for at forstå, hvad der senere skete, selvom jeg ikke er intentionalist, dvs. mener, at jødemordet var planlagt fra begyndelsen. Tematiseringen af nationalismen og fremmedfjendskeden i de nutidige europæiske samfund spiller efter min mening for lille en rolle i forbindelse med mindet om Auschwitz, og påpejningen af overgreb mod mennesker både i Danmark og globalt er alt for svag og alt for ulige fordelt til, at man kan sige, at verden i dag forholder sig væsentligt anderledes til de antidemokratiske kræfter end den gjorde i 1920'erne og 30'erne.

De vestlige lande står ikke uden for denne bedømmelse. Selvom vesten stadig fremfører menneskerettighederne, dog med USA som mere tøvende, er eliterne klare over, at menneskerettighederne er politisk bøjelige, og samtidig kan de gøres så universelle og næsten sentimentale, at de udelukkende kommer til at tjene retoriske formål.

En Auschwitz-dag er udmærket, men dens betydning vil blive helt afhængig af, hvad man lægger i den. Og med officiel indblanding, statsministertale, kongefamilien på første række osv. – dvs. en iscenesættelse uden politiske diskussioner med nutidigt perspektiv udover det mest almene – så må man forvente, at den vil blive en mindededag, som mindededage plejer at være. Hvis den skal betyde noget, må det vise sig i praksis, f. eks. over for flygtninge og forfulgte i nutidens verden. Fortid og nutid må perspektiveres ud fra hinanden. Kun ved at stille os selv de smertefulde spørgsmål, der er baggrund for i den danske og europæiske fortid, hvor Auschwitz er et knudepunkt, kan vi nå frem til en sikrere baseret støtte til forfulgte mindretal, hos os såvel som andre steder på jorden. En støtte, der kun duer, hvis den også kan ydes, når det koster os noget i form af materielle ofre og overvindelse af vores dybtliggende fordomme og fjendebilleder.

Billedet af det nuværende Danmark tyder desværre på noget andet, nemlig på indadvendthed, forbrugerisme og politisk ligegyldighed over for overgreb og forbrydelser på den internationale scene, på en måde der skræmmende minder om 1930'erne. Tjetetjenien og Palæstina er aktuelle eksempler, og for nogle få år siden så en hel verden til, mens et folkemord udspillede sig i Rwanda. I Irak er hundredtusinder af børn døde som følge af en kynisk og fejlsagen sanktionspolitik fra vestens side. Efter 11. september 2001 er den såkaldte kamp mod terrorisme yderligere blevet et alibi for intet at foretage sig i bestemte områder eller for ligefrem at øge undertrykkelsen som i Centralasien. "Efter Auschwitz" – er det overhovedet en vending, der forpligter i verden, og i Danmark? Det må vi først bevise.